

Jazyk, myšlení, racionalita

Tomáš Hoskovec
Pražský lingvistický kroužek

Language, Thought, and Rationality

Litikon, 2023, Vol. 8, No. 1, pp. 63-73

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1207-5582>

Introductory lecture to the series of public conferences entitled “European Values, and How to Grasp them: on the Strength of Everyday Experience”, held in autumn 2022 by the Prague Linguistic Circle on the occasion of the Czech presidency in the Council of European Union. – Rationality is without doubt a fundamental European value. However, it is constantly attacked as being weak, limited, insufficient, illusory, impossible, and even culturally imperialistic. The author argues that rationality is perfectly possible, all it needs is to be duly, instead of dully, mastered. Human thought takes place in human language, i.e., in human communication. Human thought takes form in texts, both oral and written, that are inherently subject to interpretation. Language understanding as it results from interpretation, and thus mutual comprehension when communicating thoughts and feelings, is only made possible because it is, on its turn, subject to a plenty of impersonal social norms. The structure of those norms amounts to a particular cultural value which must be recognized, known, learned, practised, and required within human communities. All this understanding results in a strict deontology. A detailed analysis is subsequently produced of a public television emission reporting on a grave accident. On the strength of the analysis, it is shown how insidiously, and in what an extent, the television chain destructs and abolishes the ambience of social practices and moral norms indispensable to communicating thoughts. Curiously enough, the television chain under examination is far from being a tabloid one; on the contrary, it is one of great moral and intellectual ambitions. The actual source of its actual both moral and intellectual failure consists in that the television chain sticks much more to its inner “professional” rules than to impersonal cultural norms and values.

Keywords: language, thought, rationality, deontology, text interpretation, discourse analysis, functional structuralism, encompassing philology

Dámy a pánové,

vítám vás na první z celkem šesti veřejných přednášek Pražského lingvistického kroužku v cyklu „Evropské hodnoty a jejich uchopení“ s podtitulem „na příkladech všednodenní zkušenosti“.

Tyto přednášky Pražský lingvistický kroužek připravil jako doprovodný program k českému předsednictví v Radě Evropské unie a pořádá je ve spolupráci s Městskou knihovnou v Praze, s podporou hlavního města Prahy a pod záštitou výboru pro vzdělávání, vědu, kulturu, lidská práva a petice senátu parlamentu České republiky.

Záměr této přednáškové řady je vyložen v podrobné anotaci, kterou jsme rozesílali s dostatečným předstihem, a protože Pražský lingvistický kroužek má zásadu nevytvářet texty zbytečné, úvod té anotace nyní prostě přečtu.

Všechny palčivé otázky člověka jsou vposledku otázkami hodnot: hodnot společenských, kulturních, mravních, zkrátka lidských; každé politické rozhodnutí je otázkou hodnot: hodnot společenských, kulturních, mravních, zkrátka lidských. Jsme běžně účastní toho, že někdo se na specifické hodnoty evropské i na universální hodnoty lidské odvolává, a druhý ony hodnoty vzápětí zpochybňuje: že prý nic nezaručuje, že vůbec existují; že prý není důvod dávat přednost právě těm před mnoha jinými; že prý to zakládá kulturní imperialismus.

Otázky hodnot nejsou výlučnou výsadou filosofů, jsou každodenním úkolem pro každého z nás a jeden každý jsme za své každodenní rozhodování zodpovědni. Existuje mimořádně složitý systém hodnot, ve kterém se jako jedinci pohybujeme každý den zcela přirozeně a zdánlivě snadno: jazyk. Pražský lingvistický kroužek již sto let zkoumá jazyk v nejrůznějších jeho uplatněních. Rozumět jazykovému útvaru – od kusého sdělení po složitou báseň – znamená vyhodnotit jej při jeho konkrétním situačním uplatnění, tedy jako konkrétní kulturně-historickou událost podléhající závazným společenským normám.

Získáme-li zkušenost s objektivizující reflexí toho, jak konkrétní lidské společenství vykládá konkrétní útvary jazykové, uplatníme ji i při reflexi toho, jak se vykládají, tedy vyhodnocují jiné složité jevy života společenského, kulturního, politického. A právě o tuto zkušenost se Pražský lingvistický kroužek chce ve svých veřejných přednáškách podělit. Je jen správné, když Evropan při svém rozhodování vychází z hodnotového rámce evropského a hledí k hodnotám universálně lidským; je možné naučit se s podobnými rámci a hodnotami zacházet uvědoměle, kultivovaně, kvalitně; je správné takové zacházení vyžadovat.

Přednáška, již dnes celý cyklus zahajujeme, se jmenuje „Jazyk, myšlení, racionalita“. Na ni naváže přednáška s názvem strukturálně obdobným: „Jazyk, řeč, emocionalita“. Pak přijdou dvě historické sondy, obě velmi poučné pro naši současnost: jedna vyloží, jak se s nástupem nových technologií, v daném případě knižtisku, rychle a radikálně proměnila evropská čtenářská obec i evropské čtenářské návyky; druhá ukáže, jak cílevědomě byly evropské elity raného novověku vícejazyčné a jak inteligentně si přitom její příslušníci počínali. Následně zazní lingvistická přednáška s názvem zjevně politickým „Belarus – Ukrajina – Rusko: evropský trojúhelník, ve kterém je možné, hlavně však nutné se vyznat“. Vše nakonec uzavře historické ohlédnutí za politickým vývojem posledních třiceti let nazvané „Návrat do Evropy“.

Uvážíme-li, že temata právě vyjmenovaných přednášek se běžně řadí do oborů, jež dnešní kulturně-akademická praxe od sebe striktně odděluje: lingvistika, literární historie, politologie, „čistá“ historie; vyvstane přirozeně otázka, proč se k tomu všemu vyjadřuje spolek, který

má v názvu „pouze“ lingvistiku. To proto, že pro Pražský lingvistický kroužek je jazyk nejen abstraktní systém umožňující texty vytvářet, ale též společenská instituce umožňující ony texty interpretovat, a samozřejmě i samy ty texty, pojímané co konkrétní kulturně-historické události podléhající konkrétním společenským normám. Dodejme, že v Pražském lingvistickém kroužku se textem rozumějí útvary jak psané, tak mluvené, přičemž konkrétní texty, psané i mluvené, mají – oproti abstraktnímu systému i oproti společenské instituci – status objektivní empirické danosti. Je tedy samou podstatou lingvistiky reflektovaně rozebírat texty a rozebírat je jakožto vehikula společenského života, jako nositele smyslu, který si členové konkrétního společenství navzájem předávají: vždyť veškerý náš společenský život spočívá v posledku v tom, že vědomě děláme nejrůznější věci, doufajíce, že někdo jiný to pochopí a v ideálním případě i ocení...

Přecházím od jednotlicího uvedení celého cyklu „Evropská hodnoty“ k vlastní přednášce „Jazyk, myšlení, racionalita“. Opět začnu tím, že přečtu anotaci již zveřejněnou.

Racionalita je zcela jistě zásadní evropskou hodnotou. Není důvod ji zpochybňovat, je nezbytné naučit se s ní správně zacházet. K tomu je důležité pochopit, že lidské myšlení se celé děje v jazyce, tedy při komunikaci člověka s člověkem, a že myšlenky nejsou nic jiného než texty, ať již mluvené či psané, jež je vždy nutné vykládat. Vzájemná shoda při jejich výkladu je možná právě proto, že výklad podléhá nadosobním, společensky závazným normám. Ty pak představují zcela jedinečnou kulturní hodnotu, kterou si musíme osvojit, na kterou musíme dbát, chránit ji a rozvíjet. Přednášející předvede na konkrétních výstupech současných českých sdělovacích prostředků, a to těch seriózních a ambiciózních, co všechno se dá jazykem na myšlení vylepšit, stejně jako pokazit – a jak je to důležité v současné době, která čím dál otevřeněji racionalitu odmítá.

Nejprve mi dovoluňte vyjasnit, o kom mluvím, když mluvím o odpůrcích racionality. Mluvím o zavedených a akademicky přijímaných autoritách, jako jsou Martin Heidegger (1889–1976), Jacques Derrida (1930–2004), Giorgio Agamben (1942), Aleksandr Gelbevič Dugin (1962); nedejme se mýlit, Dugin není marginál putinské propagandy, co se náhle vynořil z temnot ruského jurodiví: je to plnohodnotný profesor Moskevské státní university a autor hojně vydávaný i dobře prodávaný na Západě. Všem uvedeným je společné, že programově odmítají jak racionalitu, tak mravnost, a to oboje naráz: Heidegger i Dugin ve svém díle otevřeně vyzývají k masovým vraždám, Derrida i Agamben ve svém díle otevřeně hlásají, že na takových výzvách není nic pohoršujícího. Tyto autory zde zmiňuji proto, že v evropských akademických sférách jsou bez problému přijímáni jako autority: první tři patří do korpusu filosofického základu obávám se že snad každé university v Evropské unii, čtvrtý jmenovaný představuje rozšíření pro znalce. Důležité je, že současné evropské akademické prostředí nemá odvahu – či schopnost? – pojednávat je jako patologické případy v dějinách evropského myšlení, což by bylo naprosto legitimní a velice žádané; současné evropské akademické prostředí se raději tváří, že to jsou legitimní myslitelé vedle mnoha jiných. Poučení z toho všeho pro nás evropské občany zní takto: nemůžeme spoléhat na evropskou universitu, že mravnost a racionalitu bude hlídat za nás; musíme tak činit sami, spoléhajíce na rozum a vkus.

Opustme nyní akademické prostředí a přejděme do sfér občanských, do života aktivních, uvědomělých a sociálně zajištěných Evropanů, což jsme jistě my všichni zde: všem nám záleží

na kvalitě prostoru veřejného slova, stejně jako na svobodě sdělovacích prostředků; všichni jsme si vědomi, že v prostoru veřejného slova se soustavně vykonává masová manipulace, a jak je to pro společnost nebezpečné; mnozí chceme věřit, že garantem korektnosti a objektivitě jsou takzvaná „media veřejné služby“. Ukážeme si, že v prostoru veřejného slova představují media veřejné služby jistý podprostor, který je dobře disponován k tomu, aby se tam o korektnosti a objektivitě sdělilo, ba sdělování uvažovalo soustavně, a že když se profesionální činitelé onoho podprostoru oprostí od toho, co oni sami považují za definiční znaky své profesionality, mohou se snadno a rychle v mnohém zlepšit a mohou prokázat mnoho dobrého: stačí uvědoměleji pracovat v kategoriích mravnosti, rozumu a vkusu. Jako uvědomělá evropská veřejnost k tomu sami nejlépe přispějeme tím, že to budeme vnímat a vyžadovat: pokud se nám to společným úsilím zevnitř i zvenčí podaří v prostředí veřejného slova, vzroste naděje, že něco podobného bude jednou možné provést i v prostředí akademickém...

Již jsem řekl, že samou podstatou lingvistické práce je rozebírat texty. V dalším budu postupovat jako literární kritik zaměřený na speciální žánry, rozebíraje utilitární texty českého veřejnoprávního zpravodajství. Ještě jednou připomenu, že text je konkrétní společenská událost podléhající konkrétním společenským normám, přičemž všechny společenské normy jsou ze své podstaty jevy kulturně-historické. Textem je tedy přirozeně i každé rozhlasové či televizní vysílání.

Vezmeme textovou událost velkého rozměru, celovečerní zpravodajský blok veřejnoprávního kanálu ČT24 z 8. srpna 2020. Tehdy v městě Bohumíně došlo k velkému požáru výškového domu s mnoha oběťmi. Všechny oběti pocházely z jednoho jediného bytu, všechny zahubil náhle vzplanuvší a ničivě mocný požár, vědomě založený co nástroj hromadné vraždy. Česká televize pokládala za svou profesionální povinnost spustit k tomu zvláštní vysílání, které trvalo čtyři hodiny, od osmi večer do půlnoci. Dalo se celistvě dohledat na stránkách České televize, když jsem jej však pro účely této přednášky hledal znovu, ukázalo se, že tam už není: zůstává pouze část v trvání dvě a čtvrt hodiny na fejsbúku ČT;¹ nepochybuji, že plný záznam večerního vysílání je někde archivován a dá se použít co dokladový materiál.

Pořad, tak jak je ke 4. listopadu 2022 doložený na fejsbúku ČT, je žánrově zařazen co „mimořádný zpravodajský blok“ [20h13].² Mimořádnost znamená, že nic není připraveno a improvizuje se za pochodu: divák tak nejprve dlouhé minuty čeká, než v Bohumíně poblíž místa činu proběhne oficiální tiskové sdělení; čekání [20h14–20h17] mu krátí autentické zvuky, jak televizní štáb toto tiskové sdělení aranžuje. Je jistě známkou profesionálního sebevědomí České televize, že se odvážila proimprovizovat celé čtyři hodiny vysílacího času (včetně zpráv). Známkou za podaný výkon žel nutno formulovat „bláhová opovázlivost, jež pouze uškodila kultúře myšlení i kultúře mravů ve společnosti“.

Vyjasněme si nejprve slovo zpravodajství. V praxi soudobé žurnalistiky se vnímá v protikladu a zároveň co doplněk ke slovu komentáře, a to v sémantickém polaritě, jež na jednu stranu staví „objektivní skutečnost“ a na druhou „subjektivní hodnocení“, jak dokládají rozhlasové pořady zvané „Události a názory“, případně „Názory a argumenty“. Kanál ČT24 nazval svůj mimořádný pořad „zpravodajská čtyřadvacítka“ [20h24]: oznámil tak, že bude předkládat objektivní fakta a vystříhá se subjektivních hodnocení.

¹ <https://www.facebook.com/CT24.cz/videos/330521974665846>

² Údaje typu [20h13], jež budou v textu v dalším vystupovat, odkazují na skutečný vysílací čas, jak jej udává televizní obrazovka.

Filosoficky vzato je protiklad objektivní skutečnosti a subjektivního názoru krajně naivní: není žádný svět mimo nás, na nás nezávislý, o kterém si jeden každý může myslet, co chce; je jen jeden svět nám všem společný, ve kterém všichni pospolu žijeme a jeden každý se rozhodujeme a jednáme. Abychom žili, rozhodovali se a jednali správně, potřebujeme tomu světu rozumět a potřebujeme své rozumění navzájem sdílet. Potřeba sdílení je tak zásadní, že rozumění nesdílené, nesdělené, nesdílitelné se nijak neliší od rozumění neexistujícího. Prostředím pro kolektivní sdílení individuálního rozumění je jazyk; prostředkem pro sdělení konkrétního porozumění je text: kdo chce šířit myšlenku, vytváří texty, kultura myšlení je kulturou tvorby textů. Objektivizující poznání vědecké je v tomto ohledu prostě jen specializovaný jazyk speciálního společenství.

Podívejme se v tomto světle na profesionální pózu profesionálního žurnalistu, jak ji ztělesňuje zdejší veřejnoprávní praxe: „já, veřejnoprávní novinář, předkládám veřejnosti ověřená fakta a zdržuji se vlastních hodnocení, aby si každý mohl udělat svůj názor“. Mravní slabinou této pózy je, že naprosto ignoruje inherentně manipulativní povahu prvopočátečního aktu, kdy novinář vůbec něco vezme a předloží veřejnosti, aby se tím zabývala. Intelektuální slabinou téže pózy pak je, že popírá nezbytnost kriticky vyhodnocovat vše, co předkládám; že musím nejen sám před sebou, ale též, ba hlavně před druhými vždy vědět a dokázat zdůvodnit, proč jsem něco vzal do úvahy i proč jsem něco do úvahy nevezl, a jak poznám, co dalšího do úvahy ještě patří.

Událost tak závažná, jakou je velký požár s mnoha oběťmi na životech, se sděluje texty autoritativními. V daném případě byl autoritativní text poskytnut na nejvyšší možné úrovni: krajský velitel hasičského sboru, krajský policejní ředitel a krajský hejtman učinili společně tiskové prohlášení [20h17–20h24]; hasič konstatoval, že požár se podařilo zlikvidovat velmi rychle: mimořádný počet lidských obětí je dán mimořádnou povahou požáru a nešlo mu zabránit; policista navázal, že příčiny požáru se pečlivě vyšetřují: vyšetřování potřebuje čas, jeho výsledky budou zveřejněny; hejtman ujistil, že kraj bude nápomocný při všech úkonech s tím spojených a stejně tak že pomůže postiženým.

Bylo by na místě uznat, že v danou chvíli víc sdělit nejde, a od veřejnoprávní televize bychom měli požadovat postoj občansky výchovný: vyložit, že poznání je proces; poznání příčin mohutného požáru je proces vyžadující velkou odbornost; poznání příčin hromadného úmrtí je proces vyžadující velkou odbornost; oba procesy právě vykonávají odborníci státem pověřeni, majíce přitom plnou podporu státního aparátu; není důvod k nedůvěře, je nezbytné mít trpělivost: právě s ohledem na závažnost události musí poznávací proces proběhnout pečlivě a do všech podrobností, k čemuž existují závazné protokoly. Soudobá praxe žurnalistického profesionalismu s sebou žel stále nese básnickou autostilizaci, kdy novinář jakoby na vlastní pěst odhaluje pravdu, kterou oficiální představitelé před námi zlovolně tají.

Mimořádný blok ČT24 z 8. srpna 2020 je museum žurnalistické bezradnosti: vytvořit čtyřhodinový text, když není z čeho, není o čem a není proč; základní chyba spočívá v tom, že se ČT24 do něčeho takového vůbec pustila. Co vidíme? Obrazová klišé promítaná pořád dokola, která nic neosvětlují, nijak nesouvisí s tím, co se na jejich pozadí zrovna říká, a neplní žádnou jinou funkci než sebeutvrzovací: my, Česká televize, jsme v terénu; že v tom terénu není co dělat a nelze nic zjistit, České televizi nevádí: ona prostě chce být vidět. Jednou nahrané vstupy se vysílají opakovaně, aby to vypadalo, že ČT přináší stále něco nového: místostarosta Bohumína promlouvá živě ve 20h47 a pak ze záznamu znovu ve 21h02, ačkoliv jeho apel, jenž

při živém vstupu měl praktický smysl, je při opakování již hloupě bezpředmětný; slova ministra vnitra, která při živém vstupu ve 21h03 mohla mít jakousi aktualitu, jsou v záznamu ve 22h02 nejen bezpředmětná, ale přímo v rozporu s tím, co moderátor podával jako nejčerstvější informace; požární osvěta od redaktora vědecko-technického byla podivná již při premiéře ve 21h18–21h26 a zůstala podivnou i při repríze ve 22h11–22h18; jakmile moderátor ve 22h19 shrnul události večera, spustila režie ve 22h20 bez jakékoliv motivace a jakéhokoliv uvedení reprízu rozhovoru s ředitelem zdravotnické záchranné služby v Praze, vysílané na živo ve 20h52–21h00: nikdo se už ani nesnažil zakrýt televizní nahotu, že se prostě jen nějak – čímkoliv – musí vyplnit vysílací čas.³

Porovnejme dvě postavy onoho televizního večera. Je tu mladá novinářka ostravské redakce ČT vyslaná na místo s úkolem zjistit vše, totiž cokoliv. Ono však není co zjišťovat: místo činu je vyhrazeno pověřeným odborníkům, kteří se s novináři baví ani nesmějí, nemluví o tom, že mají opravdu jiné starosti; kolem místa činu postávají zaskočení místní, kteří nevědí nic víc než ona. Divákovi je trapné, když vidí, jak mladá žena po společném tiskovém prohlášení tří nejvyšších krajských představitelů relevantních sil, hasičů, policistů, samosprávy, škemrá o další detaily, jako by nedovedla – či odmítala? – pochopit, že co bylo právě sděleno, je pro danou chvíli konečné; věcně vzato je ovšem daleko trapnější, že na hejtmanovi něco vyškemrala. Diváka až bolí, když vidí, jak v průběhu večera hlavní redakce z Prahy na ni opakovaně přepíná se stále stejnou otázkou, co zjistila, a ona opakovaně musí přiznat, že nic: to není novinářská neschopnost ze strany jedné osoby, to je novinářské nepochopení ze strany celé televize. Nakonec ona novinářka ve velmi pozdních hodinách jakoby zprostředkuje obecné sdělení mluvčího nemocnice o stavu osob, jež byly v souvislosti s požárem hospitalizovány: kvůli tomu ovšem nemusela být nasazena čtyři hodiny v terénu, stačilo přečíst si vše na oficiálních stránkách nemocnice. Mladá novinářka z krajské redakce je smutným hrdinou onoho televizního večera: dokládá, jak nemilosrdná je televize ke svým vlastním zaměstnancům.

Protagonistou mimořádného zpravodajského bloku je sebevědomý moderátor na vrcholu mužné zralosti, jenž po celý večer staví na odív svou profesionalitu: používá ji k tomu, aby z lidí mámil sdělení, ne však k tomu, aby kriticky vyhodnocoval, co se takovou cestou dozví. Tak ve 21h27 sebevědomě prohlásí, že už víme, že požár úmyslně založil jeden člověk, že to potvrdili jak ministr vnitra, tak moravskoslezský hejtman; divák, který vidí celek, ovšem ví, že jak ministr, tak hejtman prostě jen zopakovali sdělení krajského policejního ředitele, učiněné hned z kraje večera [20h17–20h24] na tiskové konferenci: jeden jediný zdroj je tak vydáván za tři.

Respekt k proceduralitě zpráv a zodpovědnost při sdělování závažných skutečností do profesionální výbavy protagonisty televizního večera rozhodně nepatří. O to silněji zakládá své profesionální sebevědomí na tom, že televize je vidět: esse est percipī; když hovoří s ministrem, moderátor neopomene tematizovat, že oni, Česká televize, na místě jsou, kdežto on ne, a fakticky přinutí ministra, aby se on za svou nepřítomnost omlouval [21h04]; věcně správné by bylo, kdyby byl ministr sebevědomě namítl, že jeho nezastupitelné místo je jinde a není ho důstojno předvádět se v televizních záběrech.

³ Touto reprízou končí záznam doložený ke dni přednášky (4. listopad 2022) na fejsbúkových stránkách ČT. Vlastní mimořádné vysílání 8. srpna 2020 fakticky pokračovalo až do půlnoci (autor je sledoval) a úplný záznam celého večera byl na stránkách ČT k dispozici přinejmenším do jara 2021 (autor s ním pracoval v rámci semináře, který tehdy vedl).

Moderátor profesionálně manipuluje účastníky všech vstupů již tím, že jim hned na počátku znemožní říct prostě „Dobrý večer“ [20h47; 20h52]: lidé připojovaní do vysílání jsou vykolejeni nutností hledat, jak vůbec pozdravit; o to silněji pocítí, že do televize nebyli povoláni proto, aby svou odborností přispěli k racionálnímu uchopení těžké situace: chce se po nich, aby se podřídili kolektivním emocím. Když je moderátor spojen s přednostkou kliniky popálenin, která v pozdní večerní dobu [21h27] jede autem do nemocnice, aby posílala tým lékařů pohotovostní služby, nepřipustí si, že ona se musí soustředit na cestu a přitom se v duchu připravuje na operace: dotírá na ni s otevřenou bulvárností, co že si myslí o lidech, kteří úmyslně zakládají požár; to je znevážení odborníka pozvaného do televize proto, že je odborník. Již předtím znevážil moderátor funkci ministra vnitra neméně bulvárním dotazem: „Pane ministře, jde o největší požár za posledních mnoho let. [...] Co to znamená pro vás osobně?“ [20h05]. Pro ministra vnitra byla tehdejší událost okamžikem, kdy se náhle naplno prověřuje připravenost a součinnost právě těch složek státu, které jsou v jeho resortu: během události samé do řešení nevstupuje, zato až nastane čas, vše vyhodnotí a vyvodí poučení, neb taková je náplň jeho práce; moderátor ČT24 by toto měl vědět a ideálně vysvětlovat veřejnosti, neví-li či nedokáže, necht' alespoň neuráží profesionalitu politiky.

Že pro samé emoční manipulace zpravodajský moderátor naprosto zapomněl na elementární empatii, vidíme názorně v pasáži, kde aby zaplnil vysílací čas, pozval do studia kolegu z redakce vědecko-popularizačních pořadů a nechal ho, ať se nadšeně rozovídá o fyzikální kráse mocného hoření, je-li zajištěno, že vzduch správně proudí [21h18–21h26].

Zpravodajství ČT24 dbá o prokazování žurnalistického professionalismismu velmi okatě i velmi sverpě, žel čistě formálně, a co huř, na úkor věcnému porozumění. Jasně jsme to viděli, když moderátor vítězoslavně oznamoval, že slova policejního ředitele již mají potvrzena ze dvou na sobě nezávislých zdrojů [21h27], ačkoliv těmi údajně nezávislými zdroji byli hejtman a ministr, kteří své informace měli právě od onoho krajského policejního ředitele: zdroj tak byl stále jediný; ještě závadnější ovšem byly novinářovy irelevantní dotazy na osobní prožitky odborníků, jež televize oslovila proto, že jsou odborníci. Zde nejde o individuální chyby individuálního novináře, nýbrž o výchovné selhání České televize jako veřejnoprávní instituce: televize veřejně vydává za správné postupy rozumově vadné.

Nejnápadnějším, nejnepříjemnějším a nejnebezpečnějším rysem žurnalistického professionalismismu je ovšem specifický jazyk zpravodajství, jenž dávno hypertrofoval do stavovského jazyka žurnalistismu vůbec. Jde o jazyk-bicinium, čili dvojhlasí, vyznačující se tím, že kdykoliv něco sděluje, automaticky zároveň vykřikuje: „Já, profesionální novinář, se distancuju od toho, co říkám, já to nemám ze sebe, já jen ozvučuju někoho jiného“; jazyk směšný a ohlupující, jenž brání logickému sdělení, a tudíž věcnému porozumění; jazyk patologický z hlediska jazykového systému a patogenní vůči jazykovému společenství, jež Česká televize soustavně podává české veřejnosti co vzor profesionálního přístupu. Nemohu jej zde rozebírat, zabývám se jím však soustavně: Pražský lingvistický kroužek k němu pořádá samostatné zasedání na jaře 2023 a nabízí k němu speciální semináře pro gymnasia i politiky. Poznám, že slova „údajně“, jak se vyskytuje v předchozím odstavci (a jde o jediný výskyt v celé mé přednášce), je užito systémově správně — na rozdíl od všech jeho výskytů ve zpravodajském speciálu ČT24 z 8. srpna 2020.

Vadné argumenty a nelogické formulace, kterými se rozebírané vysílání jen hemží, jsou, jak jsme již rekli, profesionálním selháním České televize z hlediska její funkce výchovně-vzdělávací:

instituce, která má kultivovat veřejný prostor, jej destruuje tím, že za správné postupy vydává postupy vadné. U rozebíraného textu-výkonu-představení musíme žel navíc konstatovat selhání mravní: televize těžce poškodila konkrétní společenské hodnoty – a poškodila je cílevědomým výkonem toho, co pokládá za profesionální žurnalistiku.

Televize udělala správnou věc, že hned po uhašení požáru umožnila policejnímu řediteli, aby promluvil k veřejnosti a ujistil ji, že se nemusí obávat, že někde venku běhá člověk schopný takový hrůzný čin zopakovat: pachatel byl zajištěn; i to bylo obsahem oficiálního prohlášení na nejvyšší úrovni v čase 20h17–20h24. Televize žel nedokázala uznat, že věc tím pro ni končí, a jala se na vlastní pěst zjišťovat, kdo to tedy byl: jedni sousedé prý viděli, jak policie vyvádí muže v poutech, jiná sousedka prý zaslechla, jak policie s někým hovořila... Tímto Česká televize po dlouhé hodiny živila celoplošné vysílání, s oporou v tomto vyzvídala u ministra vnitra; když ministr moderátora decentně upozornil, že je nepřijatelné, aby ho manipuloval k vynášení věci z vyšetřování sotva zahájeného, moderátor neřekl „Promiňte“, řekl „Já vám děkuju“ [21h06] – a dál v televizním vysílání exponoval drby, jež kolegové z ostravské redakce sebrali v bohumínských ulicích. Česká televize tak frapantně popřela proceduralitu trestního řízení a znevážila práci i vůbec postavení policie.

Televize udělala správnou věc, že hned po uhašení požáru umožnila řediteli hasičského záchranného sboru, aby promluvil k veřejnosti a doložil, že požár se podařilo zlikvidovat velmi rychle a velmi efektivně – vzdor tomu, že každý zásah ve vysokých patrech výškových budov je mimořádně náročný; mimořádný počet lidských obětí byl dán mimořádnou povahou požáru a nešlo mu zabránit: i toto bylo obsahem oficiálního prohlášení na nejvyšší úrovni v čase 20h17–20h24. Televize opět nepochopila, že tím věc pro ni končí, a opět se jala zjišťovat na vlastní pěst něco, co jí z podstaty věci nepřísluší a co ona nedovede. Ve 20h03 položí moderátor ministrowi otázku: „Slyšeli jsme taky z úst sousedů, z úst obyvatel toho domu, výtky směrem k hasičskému záchrannému sboru v tom smyslu, že hasiči přijeli na místo pozdě. To můžete jednoznačně vyvrátit?“ Taková otázka se sice tváří, že dává ministrowi příležitost, aby hasiče hájil, ve skutečnosti však nedělá nic jiného, než že v povědomí diváků přizívuje pocit „Ono to celé bylo nějak jinak“. Vrcholem nezodpovědnosti pak bylo, když ve 21h54 ČT24 odvysílala záznam promluvy nahrané v blíže neurčený čas (na nahrávce je plné denní světlo, ve skutečnosti už je hluboká tma), kde silně rozrušená žena vykládá, že právě ona telefonovala hasičům, těm že strašně trvalo dlouho, než vůbec přijeli, a když konečně přijeli, tak se „půl, skoro tři čtvrtě hodiny nic nedělo“, čímž ona ztratila veškerou důvěru v hasiče i policii. Tím, že emoční výlev někoho, kdo sice nějak byl na místě, nijak však nepochopil, co se na tom místě děje, vzala za plnohodnotný argument zpochybňující všechny protokolárně doložené skutečnosti, veřejnoprávní televize znevěrohodnila veškeré své vlastní veřejnoprávní poslání a veřejně zhanobila stavovskou čest hasičů i policistů. Mravní selhání takového druhu je neomluvitelné a neodčinitelné.

Mravní i rozumová selhání veřejnoprávní televize, jaká jsme dosud konstatovali, se zdají nepochopitelná. Zůstaňme u toho: není naším úkolem je chápat; naší povinností je ona selhání vidět, rozpoznat, pojmenovat a odmítat; naším úkolem je soudit. Soud je rozumový úkon s jasnými pravidly: těm je možné se individuálně naučit; závěry rozumového soudu jsou společensky závazné: ty je nutné kolektivně přijímat. Není důležité, zda veřejnoprávní televize takové skutečnost „vůbec“ nechápe, či „pouze“ nerespektuje; důležité je, že se podle nich nechová: to je špatně jak pro ni, tak pro veřejnost.

Jedna souvislost profesionálních selhání veřejnoprávní televize je očividná: žurnalismus je průmysl, televize je továrna, Česká televize je průmyslový korporát, jeden mezi mnoha. Profesionálních selhání se veřejnoprávní televize nedopouští proto, že je nedostatečně profesionální, nýbrž proto, že je profesionální příliš – profesionální na svůj průmyslově-korporátní způsob, což ji nepřekvapivě sblíží s univerzitou. Televize je továrna na texty, kterými se průběžně zaplňuje hned několik kanálů, kde paralelně teče vysílací čas. Vedení televize sleduje sledovanost a vyžaduje, aby všemi kanály plynule teklo trvale sledované vysílání: zaměstnance všech úrovní hodnotí právě podle toho; od profesionálních postupů se čeká jediné: trvale skýtat spolehlivé právně-manažerské alibi.

Přidejme ještě druhou souvislost, inherentní funkci politické reklamy, kterou česká veřejnoprávní media plní. Vyjděme od historického příkladu rozhlasového: posloucháme kanál Plus, kde aby se provozně ušetřilo, běží stejné zprávy jako na stanici Radiožurnál, a slyšíme typickou formulaci českého veřejnoprávního rozhlasu: „Českou republiku bude na summitu EU zastupovat premiér Andrej Babiš z hnutí ANO“. Smyslem oné věty je sdělit, že Česku republiku bude zastupovat premiér Andrej Babiš a nikoliv prezident Miloš Zeman, který by v oné roli formálně též mohl vystoupit. Jaký je ale smysl přívlastku – podle intonační kontúry jde skutečně o přívlastek, nikoliv o přístavek – „z hnutí ANO“? Máme snad v Česku víc premiérů téhož jména, že je musíme rozlišovat stranickou příslušností? Rozlišujeme, v jakém mociensko-ekonomicko-mediálně-právním postavení samojediný Andrej Babiš právě vystupuje? Zda jako exponent hnutí ANO, politické divize Agrofertu? Zda jako šéf celého Agrofertu? Zda jako obmyšlená osoba světeneckých fondů, kam svůj Agrofert uklidil? Nic takového: přívlastek „z hnutí ANO“ je nástroj textotvorby, jež sleduje jediný cíl: propojit zprávu o prestižní události se jménem konkrétní firmy; výsledným textem je reklama.

Z hlediska funkčně-strukturálního jazykozpytu je reklama text, který cíleně propojuje zřetelně odlišné sémantické domény: „mužnost“ spojí s konkrétní značkou cigaret, „svobodu“ a „bezpečí“ s konkrétní značkou automobilu, „ekologické cítění“ s konkrétní značkou mobilního telefonu, „výkon veřejné správy“ s konkrétní značkou politické strany. Politická nestrannost Českého rozhlasu spočívá pouze v tom, že tuto politickou reklamu zajišťuje každému, kdo je právě u moci, přičemž profesionálně rozlišuje, kdo je u moci „z hnutí ANO“ a kdo „za hnutí ANO“. Všudypřítomný dodatek o politické příslušnosti je víc než pouhý informační balast, je to cílená deformace společenského vnímání politiky. Úkony a rozhodnutí učiněné při správě obce, státu, Evropy přestávají být předmětem věcného posouzení v souvislostech obce, státu či Evropy: veřejnoprávní medium všechny takové úkony a rozhodnutí před veřejností degraduje na nosiče reklamy pro politické strany.

Při plnění funkce politické reklamy se Česká televize od Českého rozhlasu liší jen jemným detailem textotvorného postupu: sémantická doména konkrétní politické strany se nepřidává do zvuku, do promluvy, jíž někdo něco sděluje, nýbrž do obrazu, co přílepek ke jménu a funkci osoby, která právě promlouvá. Z hlediska sémiologického jde o jediný případ, kdy Česká televize opravdu funkčně využívá toho, co ji činí televizí, propojení zvuku s obrazem. Jinak stále platí slova československého novináře pronesená před bezmála šedesáti lety: „Televize je ukecaný rozhlas.“

Mimořádný zpravodajský blok ČT24 z 8. srpna 2020 na politicko-reklamní funkci rozhodně nezapomíná: jsou přece profesionálové; i zde se vyznamenal. Že televize uvádí stranickou příslušnost u ministra, hejtmána, místostarosty, nepřekvapuje. Proč ji však uvádí u přednostky

kliniky popálenin Fakultní nemocnice v Ostravě [21h27], která byla do vysílání zapojena jako lékař-specialista? Dočkáme se toho, že u prizvaných odborníků bude ČT uvádět, k jaké se hlásí církvi, jakou mají krevní skupinu, jaké jsou sexuální orientace? A pokud se ČT stará pouze o propagaci politických stran a hnutí, proč potom u jiných odborníků, prizvaných do téhož pořadu, neuvedla „bez stranické příslušnosti“, jak se to dělá třeba na volebních lístcích?

Z hlediska funkčního jazykozpytu nutno konstatovat, že veřejnoprávní televize i veřejnoprávní rozhlas jsou šířitelé politické reklamy. Obě instituce přitom samy sebe přesvědčily a veřejnost neustále přesvědčují, že právě tím naplňují poslání veřejné služby; své zaměstnance dokonce nutí k ponižujícímu aktu mravně-intelektuální sebekastrace v podobě dobrovolně podepsaného závazku, že se při výkonu povolání vystříhají vlastních politických názorů – což, jak už víme, je závazek vůbec nemyslet. To zakládá nepříjemné dilema: nejsou-li si ČT ani ČRo své politicko-reklamní funkce vědomy, selhávají rozumově; jsou-li si jí vědomy, pak lžou, a selhávají mravně. O tom, že sami veřejnoprávní novináři si uvedeného dilematu – na rozdíl od veřejnoprávních institucí – vědomi jsou, svědčí skutečnost, že nemálo jich z veřejnoprávního prostoru odchází do malých soukromých medií internetových, kde pokračují ve svobodném, či alespoň svobodnějším výkonu toho, co dříve vykonávali tam.

Funkčně se tedy media veřejné služby od ostatních medií nijak neliší: tržní hodnota libovolného media je prostě tržní hodnotou plakátovací plochy; diversita medií se záměrně udržuje co diversita plakátovacích ploch, včetně těch méně výdělečných až zcela nevýdělečných: ekonomicky důležitá je rentabilita celkového pokrytí, nikoliv jednotlivé dílčí plošky. Na funkci informační media dávno resignovala, místo ní nabízejí zábavu; že přitom mluví o „infozábavě“, je čistě marketingový trik. Etymologicky totiž informace znamená akt formování, především pak formování člověka, tedy úkon výchovný, či výchovně-vzdělávací. Skutečně byly doby, kdy nanejvýše noviny se společenskovo výchovného úkolu ujímaly s plnou vážností. Dnes se za informaci považuje jakýkoliv obsah, který se někdo někomu snaží sdělit, a media jsou brána za čistě technické prostředí, kterým se takové obsahy šíří. O tom svědčí všechny ty rádoby odborné pojmy jako „sledovanost“, „cílová skupina“, „dopad“, „informační bublina“: žádný nepracuje s vyhodnocováním, s interpretací, s kritikou; slovem kritika se v dnešních mediích označuje každý byt jen náznak nesouhlasu: že kritika je objektivizující soud, vážný a závazný proces, jenž se spolupodílí na tvorbě, to mediální prostor dávno zapomněl.

Informacemi jsme dnes zahlceni, až je nám to nepříjemné. Úkolem medií je zařídit, abychom jisté porce informací konsumovali bez odporu, dokonce s potěšením, ba s iluzí užítka, aby nás ta konzumace prostě bavila: za takových okolností se totiž reklama – a vůbec veškerá mediální manipulace – provádí nejefektivněji, neboť nejnepříjemněji. Čím které medium příjemce-spotřebitele zabaví, je na něm: to je jeho „podnikatelský záměr“. Důležitým segmentem mediálního marketingu jsou samozřejmě i příjemci-spotřebitelé „vyvážených, objektivních a ověřených informací o dění doma i ve světě“. Mezi všemi těmi prapodivnými artikly infozábavního trhu patří právě uvedený k těm, kterým nejsnáze přiznáme důstojnost. Aby však takový artikel nabyl skutečné prestiže mravně-intelektuální, jaké se mohl těšit v minulosti, musí se celý proces in-formace, proces vědomé a cílené formace, vrátit z fáse informace-artiklu do fáse informace-aktu, musí opustit stávající profesionalitu v pojetí průmyslově-korporátním a najít novou, ukotvenou v rozumu a mravnosti. V kulturně-historickém kontextu Evropy chceme takovému rozhodnutí říkat „cesta racionality“. Hle, úkol pro nás Evropany híc et nunc.

Poznámka

Zaznělo 4. listopadu 2022 v Městské knihovně v Praze na zahájení cyklu veřejných přednášek „Evropské hodnoty a jejich uchopení. Na příkladech všednodenní zkušenosti“, jež Pražský lingvistický kroužek pořádal u příležitosti českého předsednictví v Radě Evropské unie.

.....
Tomáš Hoskovec
Pražský lingvistický kroužek
thoskovec@seznam.cz